

prava kao muškarci Romi, kupovina i prodaja romske nevjeste), i one „vanromske“ (dvostruka diskriminacija: kao žena i kao Romkinja; romske žene ne dobijaju posao; zdravstvena nezaštićenost Romkinja, pravna nezaštićenost Romkinja.)

Međutim, mlađa generacija Romkinja rodnu diskriminaciju ne doživljava kao sastavni i neizbježan dio ženske sudbine, već kao nešto čemu se treba oduprijeti, čak i onda kada doživljavaju izvjesne vidove diskriminacije.

Monografija „Romkinje II“ (2007) predstavlja značajan doprinos u borbi protiv rasne, nacionalne i polne diskriminacije, i predstavlja nezaobilaznu osnovu za neka naredna istraživanja u cilju promjene i poboljšanja položaja Romkinja. Podaci dobijeni ovim istraživanjem potvrđuju da za bolji položaj Romkinja obrazovanje nije dovoljan faktor, već je potrebna šira i organizovana društvena akcija za smanjenje predrasuda i diskriminacije prema Romkinjama.

Tatjana Vujović

Mladen Lazić, *Promene i otpori*, IP „Filip Višnjić“, Beograd, 2005.

Podnaslov knjige „Promene i otpori“: „Srbija u transformacijskim procesima“, izbliza nas upućuje na problem kojim se autor bavi; konkretnije, proučava političke, ekonomske i kulturne promjene koje se odvijaju u Srbiji krajem XX i početkom XXI vijeka. U uvodu se ističe da se na tom prostoru tokom naglašenih perioda pretumbalo nekoliko regionalnih i dva svjetska rata, „to je zemlja u kojoj se sudaraju urbani kosmopolitizam, palanački horizonti i seljački tradicionalistički autizam, svest o neprikosnovenosti ljudske slobode i bezumna nasilnička razularenost“ (autor: str. 6). To je zemlja koja je izuzetno kasno počela da se modernizuje, gdje se s mnogo oklijevanja usvajale tehnološka, ekonomska i administrativna modernizacija i, kao po pravilu, svemu novom, svakoj promjeni pružao otpor. Autor postavlja pitanje: kako objasniti trajniju istorijsku pojavu – da se u Srbiji promjene dočekuju neprijateljski, i da je u Srbiji potrebno ulagati veću energiju u savladavanje otpora promjenama nego u izgradnju novih ustanova. Možemo konstatovati da je poslije tri godine ovo pitanje i danas jako aktuelno. Ovim su se od 2000. godine na ovamo naznačavala polja unutar kojih su se

kretala autorova razmišljanja. Na početku novog milenijuma činilo se da je Srbija izašla iz nacionalističko-populističke politike Miloševićevog režima, kad je izgledalo da se usmjerila na brze promjene kojima bi nadoknadila decenijsko nazadovanje, stvarno, nakon nekog vremena pokazalo se da se pred nju izdiže skoro nepremostiv zid teškoća. Nametao se jedan te isti problem: otpori promjenama. Tome je dosta doprinijela, od ranije nametnuta, socijalistička nomenklatura i konverzija ranijih položaja vladajuće klase u privatni ekonomski kapital. Spremnost opoziciono-kritički usmjerenih intelektualaca da se ubrzano pridruže grupacijama koje su bitno doprinijele zamrzavanju postsocijalističkih promjena, jeste još jedan primjer pružanju otpora. Još je jedan primjer za ovaj problem važan, a to je izgradnja civilnog društva koje predvodi postsocijalističkoj transformaciji. Teškoće su potekle zbog ekonomskog sloma zemlje u ratnim uslovima, koji su doveli do toga da nevladine organizacije, kao središnji dio civilnog sektora, iako spoljašnje postanu – zavisne, gubeći tako vlastitu autonomiju, bez čega nema šireg uporišta u društvu. Na svim ovim punktovima reflektuje se usmjerenost i tra-

ganje autora za činiocima koji blokiraju one promjene koje bi Srbiju približile obrascima na kojima se reprodukuju savremena društva na Zapadu.

U drugom dijelu – „Srbija: I na Istoku i na Zapadu?“ – upitno se postavlja problem gdje je to Srbija, odnosno gdje ima prevagu, ili je na granici. Istorijska proizvodnja kulturnih obrazaca u Srbiji obilježena je protivrječnostima na relaciji Istok – Zapad, tradicionalno – savremeno, napredno – neradno, i između njih nema apriornog poklapanja, već svaka nosi ambivalentni potencijal oba smjera. Slom socijalizma nametnuo je transformaciju društva prema tržišnom i demokratskom modelu, pa se u javnoj sferi krajem 1980-ih godina postigao – prećutni – konsenzus da je Srbija „evropska zemlja“, a na drugoj strani koncentrisana je izolacionistička orijentacija u javnom životu (kojoj se spoljašnje okruženje predstavljalo kao neprijateljsko, čemu je u prilog išla osnova Miloševićevog režima). Tako su različite pozicije dobile vrijednosno dramatično suprotstavljena tumačenja: jedno je predstavljano kao izdajničko, a drugo kao patriotsko. Na relacijama: povratak na Istok, pa onda: povratak na Zapad, predstavljena je trajna rassetost Srbije između Zapada i Istoka. Empirijska osnova na kojoj se temelji srbijanski put ponovo odškrinutim vratima ka Evropi u ljeto 2003. godine, ispitivanjem političkih i privrednih aktera koji su neposredno uključeni u odnose sa pojedincima i institucijama sa Zapada – ukazuju na potvrdu protivrječnosti (na koje se ranije ukazalo) na relacijama Istok – Zapad, tradicionalno – moderno, kolektivno – individualno, predtržišno – tržišno itd. Akteri iz Srbije ukazuju, istovremeno, na zaostalost zemlje (materijalnu, institucionalnu i kulturnu), njenu „istovremenost“ za razvijenim svijetom (u znanjima, sposobnostima ali i praktičnom djelovanju), različitost (s obzirom na cio niz istorijski oblikovanih specifičnosti), pa i na naprednost.

Ispitanici (s obzirom na direktno učešće u odnosima sa razvijenim zemljama) ispoljavaju opšteprihvatljivim stavom da se zemlja integriše u Evropu. Problemi koji se uočavaju na tom putu mogu se klasifikovati na sljedeći način:

- materijalni: opšte siromaštvo zemlje; slaba opremljenost ustanova i preduzeća elementarnim sredstvima za rad; drastičan nedostatak savremene, posebno elektronske opreme;
- institucionalni: nerazvijene institucije – kako demokratske i političke tako i tržišne;
- kulturni: tradicionalističke vrijednosti i obrasci, predtržišne i netržišne orijentacije; različiti životni prioriteti; međusobne predrasude („orijentalističko“ – pokroviteljski odnos zapadnjaka prema Srbima; ambivalentno osjećanje inferiornosti i superiornosti u „bitnim“ stvarima – Srba prema zapadnjacima).

Treće poglavlje u knjizi čini tema: „Autoritarnost i nacionalizam kao mobilizacijske pretpostavke sukoba na području SFRJ.“ Ti sukobi bili su određeni kako unutrašnjim tako i spoljašnjim činiocima, a unutrašnji činiooci imali su prioritet. Za spoljašnje činioce (SAD i Njemačka), raspad SFRJ imao je ključan „pokazni smisao“ s obzirom na istovremeni raspad SSSR-a i kontrolu nad Rusijom. Ovdje je neophodno ukazati na djelovanje istorijskog (nasljeđa) koje je oblikovano specifičnim spletom datih uslova reprodukcije nekog društvenog sistema. Istorijska dimenzija „razlama“ se na „sistemske elemente“ pojavljujući se u svojim „podvrstama“ – ekonomskoj, političkoj, kulturnoj, društvenoj i socijalno-psihološkoj. Među uzrocima raspada SFRJ pojavljuje se matrica od 15 dimenzija, sačinjena ukrštanjem tri istorijske (dugog, srednjeg i kratkog trajanja) i pet sistemskih dimenzija (ekonomska, politička, društvena, kulturna, socijalno-psihološka). Pored ovog (analitičko-klasifikacijskog) nivoa, daje se i uzročno objašnjenje razaranja jugoslovenske države tokom

1990-ih. Kao polazna tačka pojavljuje se socijalistički sistem odnosa i autonomno djelovanje vladajuće grupacije – kolektivno vlasničke klase.

U poglavlju „Klasna osnova civilnog društva u Srbiji“, cilj je da se pokaže, na činjenični način, postojanje specifične klasne osnove civilnog društva, i da tu osnovu predstavlja srednja klasa. Postoji niz varijacija u interpretaciji pojma civilnog društva. Ovdje se pod civilnim društvom podrazumijeva, odnosno ono se određuje: „prvo, kao tip društvene akcije; drugo kao područje ili sfera povezana sa ekonomijom, državom i privatnom sferom, ali odvojena od njih; i treće, kao središte nacrta ili projekta koji još uvek ima neke utopijske karakteristike“ (M. Lazić, 2005, str. 63). Kao posebno važne tačke za razumijevanje istorijskih pretpostavki aktuelnog razvoja civilnog društva i njegovih karakteristika u Srbiji, mogu se izvući sljedeće tri, to su: pretkomunističko istorijsko nasljeđe, zatim opšte karakteristike socijalističkog načina proizvodnje društvenog života, i, treća, specifičnost modela socijalizma u Jugoslaviji/Srbiji.

Peto poglavlje „Civilno društvo i vrednosne orijentacije u Srbiji“, fokusirano je tematski na uzorak članstva različitih NVO, koji je „ekstrahovan“ iz uzorka ukupnog radno-aktivnog stanovništva zemlje. U prethodnoj glavi ukazano je na (srednje)klasnoj utemeljenosti civilnog društva, sada će se pokušati dodatno „obogatiti“ na jednom posebnom polju, koje sačinjavaju dominantne vrijednosne orijentacije pripadnika civilnog sektora. Posebno se fokusira na rasprostranjenost liberalnih (i njima suprotstavljenih) vrijednosti. U Srbiji je započet proces postsocijalističkog preobražaja i proces izgradnje sistema odnosa tržišne ekonomije i demokratskog političkog poretka, gdje se unutar vrijednosnog sistema formiraju konflikti sasvim drugačijeg karaktera. Ovdje se analizira zastupljenost među članovima i ne-članovima NVO pet

vrijednosnih orijentacija: ekonomski liberalizam, politički liberalizam, tolerancija, nacionalizam i tradicionalizam. Nalazi istraživanja ukazuju da između članova NVO i ne-članova postoje razlike u svakoj od orijentacija. Tako su članovi NVO skloniji prihvatanju stavova karakterističnih za liberalne ekonomske i političke orijentacije. Ini su u prosjeku više skloni toleranciji, a manje tradicionalizmu i nacionalizmu.

U poglavlju „Postsocijalistička transformacija u Srbiji: prepreke koje uvek iznova niču“, ispituje se period prelaska iz socijalističkog tipa društva u savremeni jedinstveni (globalizujući) svjetski poredak. Ovdje postsocijalistička transformacija znači reintegraciju srednjoevropskih i istočnoevropskih zemalja u kapitalistički (svjetski) sistem. Globalizacija se pojavljuje kao jedan od uzroka procesa reintegracije, dok nju samu taj proces takođe snažno stimulise. To znači da će se različite zemlje uključivati u kapitalistički sistem – neminovno! – na različitim nivoima njegove hijerarhijske strukture u zavisnosti od pretkomunističke i komunističke prošlosti, zatim u zavisnosti od sposobnosti elita, interesa zapadnih sila kao i prirodnih resursa itd. Kad se pominju specifičnosti postsocijalističke transformacije u Srbiji, mora se imati u vidu da su društvene promjene tu bile drastično usporene i skoro deset godina blokirane tokom vladavine Slobodana Miloševića i SPS-a. „Pod blokiranom transformacijom podrazumjevam društveno kretanje tokom kojeg je totalizovani društveni monopol, u socijalističkom poretku vladajuće kolektivno-vlasničke klase (organizovane u okviru nekadašnjeg Saveza komunista), zamenjen uzajamno podržavanom ekonomskom i političkom dominacijom u osnovi iste društvene grupacije, čiji je cilj bio da se odloži već započeto uspostavljanje tržišne ekonomije i političkog takmičenja. To je odlaganje promjena pripadnicima bivše vladajuće grupe omogućavalo [...] konverziju prethodnog mono-

političkog društvenog položaja u ekonomski (privatan) kapital i to u velikim razmerama“ (Lazić, 2005, str. 123).

U posljednjem, osmom, poglavlju – „Crna Gora: proizvodnja i potrošnja nacije i države“ – pažnja je usmjerena na nekoliko napomena za razumijevanje istorijskog konteksta u okviru kojeg se pitanje državnosti u Crnoj Gori postavilo kao predmet empirijskog i sociološkog istraživanja, kao i za rasvjetljavanje analitičke pozicije samog autora. Na problem državnosti u Crnoj Gori uticala su dva aktuelna činioca: postsocijalistička transformacija zemalja srednje i istočne Evrope; i nasilan raspad SFRJ. Ostanak Crne Gore u zajedničkoj državi sa Srbijom bio je dvostruko zasnovan, i odozgo, odlukama republičke političke elite, i odozdo, izrazito većinskom saglasnošću stanovništva na referendumu. Dok je trajala saglasnost između dvije (republičke) političke elite, problem državnosti nije imao odlučujuću ulogu u javnom životu Crne Gore iako su ga na dnevni red uporno stavljale neke parlamentarne stranke. U proljeće 1997. godine situacija se mijenja: „jedan dio crnogorske vladajuće elite poželio je da se izbori za veću autonomiju od beogradskog centra i u unutrašnje – partijskom sukobu u okviru vladajuće Demokratske partije socijalista (DPS) osigura premoć, situacija je počela da se menja“ (Lazić, 2005, str. 159).

Stavovi prema državnosti stanovništva Crne Gore empirijski su se ispitivali u proljeće 2000. godine, na uzorku od 1053 ispitanika. Odgovori o poželjnom stepenu državnog zajedništva veoma dobro ilustruju jedan od dva središnja

nalaza: oko ključnog državnog problema postoji izrazita polarizacija stanovništva. Oko 1/3 ispitanika bili su pristalice državne samostalnosti, dok je znatna većina stanovništva podupirala državnu zajednicu Crne Gore i Srbije. Kao što je već pomenuto, u skoro svim postsocijalističkim evropskim državama, orijentacije na nacionalnu državu dopunjavaju se usmjeravanjem na evropske integracije, gdje je težnja ka Evropskoj uniji činila središnji motiv. Istraživanje još pokazuje da onima koji se na različite načine nacionalno deklariraju kao Srbi, državna zajednica sa Srbijom predstavlja apsolutno najpoželjnije rješenje. Kod Crnogoraca slika je nešto složenija: iako i oni preferiraju nacionalno rješenje državnog pitanja, evropska solucija je znatno zastupljena, ali ni „srpska“ orijentacija nije marginalna, tako da je očigledno odsustvo konsenzusa unutar ove, najbrojnije, kategorije stanovništva u Crnoj Gori. Ovdje se još jednom pokazala karakteristična ambivalencija među stanovništvom kada je riječ o temeljnim pitanjima konstituisanja države: i nacionalna i građanska opcija široko su zastupljene (prva je prisutnija među većinskim stanovništvom), ali te dvije suprotstavljene orijentacije dovodi u međusobno snošljiv odnos to što se tolerantnija podvarijanta nacionalnog pretpostavlja isključivoj. Kao zaključak, nalazi potvrđuju da je crnogorsko društvo duboko ispresijecano problemima koji potiču iz konflikta oko jednog od najvažnijih pitanja društvenog života, a to je konstituisanje državnog okvira.

Sonja Mijušković